

ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵՋ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԾԱՌԵՐԻ ՏԵՍՔՈՎ

Հայ լեզվաբանության պատմության մեջ քերականական աշխատությունների հիմքը դրվել է հինգերորդ դարում հին հույների քերականական ուսմունքի վրա հիմնված Դիոնիսիոս Թրակացու «Քերականական արվեստ» աշխատության թարգմանությամբ: Այսինքն՝ Դիոնիսիոս Թրակացին այն սկիզբն է, որից առաջացել է հայ քերականագիտությունը: Թրակացու քերականության թարգմանությունը սոսկ թարգմանություն չէ, այլ ներկայացնում է հայերենի ուսումնասիրության առաջին համակարգված փորձը¹: Հինգերորդ դարում Թրակացու քերականության հայերեն թարգմանության վրա հիմնվեց հարուստ մեկնողական գրականություն, որը նպաստեց հայոց լեզվի քերականական համակարգի գիտական ամբողջացմանն ու ճշգրտմանը: Թրակացու երկի թարգմանությունից առաջ հայերը ծանոթ էին որոշ քերականական հասկացությունների, բայց եզրերի միօրինակություն չկար, որի հետևանքով էլ ավելի էր կարևորվում հայերեն քերականական եզրաբանության ստեղծման անհրաժեշտությունը: Քանի որ չկային համակարգված գիտելիքներ, չկար նաև մշակված ու համակարգված քերականական եզրաբանություն: Մինչ այդ նկատելի էր հունական և ասորական քերականական հասկացությունների օգտագործումը, որոնք, բնականաբար, փոխառվում էին այդ լեզուներից: Քերականական հասկացությունների համանշտության (ալփաբետ-հեգենայ, սիլոբայ-կապ-հեգաթուլթայք) կողքին, նկատելի էր նաև քերականական հասկացությունների որոշ բազմիմաստություն (աթուլթայք- 1. տառեր, գրեր, 2. գրերի կապ, վանկ), որովհետև նրանց քերականական իմաստը ճշգրտված, սահմանազատված չէր բառի մյուս իմաստներից, հետևաբար դեռևս չէին մասնավորվել որպես եզրեր²: Դիոնիսիոս Թրակացու «Քերականական արվեստի» հայերեն թարգմանությամբ առաջին անգամ ստեղծվեց հայերեն քերականական համակարգված եզրաբանություն: Եվ պատահական չէ, որ բնագրի հայերեն թարգմանությունը մինչև XVII դարի սկիզբը որպես քերականության դասագիրք է օգտագործվել հայկական դպրոցներում և շուրջ մեկ հազարամյակ եղել հայ քերականների

¹ Հմմտ. Գ. Զահուկյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում, Եր., 1954, էջ 76:

² Հմմտ. Ա. Մուրադյան, Հունաբան դպրոցը և նրա դերը հայերենի ֆեռականական տերմինաբանության ստեղծման գործում, Եր., 1971, էջ 133:

մեկնությունների առարկան: Դրա շնորհիվ աշխատության եզրաբանությունն ունեցել է կարևոր պատմական նշանակություն հայ քերականագիտության ասպարեզում, և ոչ միայն դարձել է հայ քերականությունների եզրաբանության հիմնական կորիզը, այլև մինչ օրս էլ շարունակում է գործել լեզվաբանական-քերականական գրականության մեջ:

Հայկական քերականական աշխատությունները սովորաբար ներկայացված են շարադրանքի տեսքով, սակայն Մաշտոցյան Մատենադարանի 2335 (XV դ.) և 5619 (XVII դ.)³ ձեռագրերը հետաքրքրական ու բացառիկ են նրանով, որ նրանց մեջ բառային շարադրանքից բացի, քերականական նյութը ներկայացված է գծապատկերների՝ ծառի տեսքով: Այդ գծապատկերները լեզվաբանական հասկացությունների և հատկանիշների դասակարգումներ են ծառերի տեսքով, այսինքն՝ սրանք քերականական տերմինների յուրատեսակ ձևային նկարագրություններ են, որոնք ստեղծվել են ուսումնական նպատակադրումով և ավելի մատչելի, դյուրին ու պատկերավոր ներկայացնելու համար լեզվական նյութը հայերենի խոսքի մասերից յուրաքանչյուրը՝ իր քերականական հատկանիշներով և օրինակներով: Սա շատ կարևոր և նշանակալի է, հատկապես եթե հաշվի առնենք, որ միայն XX դարում ձևային նկարագրությունը դարձավ սկզբունք, թեև մինչ այդ լեզվական փաստերի ձևային մոտեցման և նույնիսկ նրանց կաղապարային ներկայացման սաղմերը հայտնի էին դեռևս անտիկ շրջանում և հին հնդկական քերականագիտության մեջ: Նշենք Վառոնի՝ խոսքի մասերի ձևային դասակարգումը կամ Պանինիի՝ քերականական համակարգում պայմանական նշանների կիրառումը: Սակայն ձևային նկարագրությունը որպես լեզվաբանական ուղղություն պարտական է կառուցվածքային լեզվաբանության առաջացմանը⁴, այսինքն՝ վերջինիս մի մասն է: Ծառերի տեսքով լեզվաբանական հասկացությունների և հատկանիշների դասակարգումը կարելի է նմանեցնել անմիջական բաղադրիչներով վերլուծության մեթոդին, որի հեղինակ XX դարի ամերիկացի լեզվաբան Լեոնարդ Բլումֆիլդը վերլուծությունը կատարում է ոչ թե որևէ անդամի անշատմամբ, այլ նախադասության հետևողական երկատմամբ, որի ընթացքը ներկայացվում է ծառի տեսքով: Այս քերականական դասակարգումը նման է նաև XX դարի ֆրանսիացի լեզվաբան Կյուսիեն Տենիերի՝ կախումների մեթոդով նախադասության շարահյուսական վերլուծությանը: Տենիերի համար ամենակարևորը նախադասության մեջ բառերի կապերն են, հարաբերությունները: Բառերը և նրանց միացնող կապերը

³ 5619 ձեռագիրը ժողովածու է բաղկացած մի քանի ձեռագրերից. հիմնական մասը գրվել է 1176 թ., մյուսները՝ XIV, XV դարերում, իսկ մեզ հետաքրքրող ծառը պարզապես XVII դարի հավելագրություն է, այդ իսկ պատճառով խնդրո առարկա բնագրի այս ձեռագրում առկա օրինակը ներկայացնում ենք որպես XVII դարի գործ:

⁴ Հմմտ. Լ. Հովսեփյան, Ժամանակակից հայերենի ձևային նկարագրության խնդիրներն ու սկզբունքները. - «Ջահուկյանական ընթերցումներ - 2007», Եր., 2007, էջ 112:

Տենիերը կոչում է հանգույցներ, որոնց անդամներն էլ լինում են գերադաս և ստորադաս, վերին և ստորին, կառավարող և կառավարվող: Նախադասության մեջ հանգույցների և նրանց միջև եղած հարաբերությունների ամբողջությունը կոչվում է ստեմմա, որը լատիներեն է և բառացի նշանակում է ծննդաբանական ծառ կամ ծաղկաշղթա: Զուգահեռներ տանելով Բլումֆիլդի, Տենիերի մեթոդների և մեր ձեռագրերի միջև մենք կարող ենք նրանց նախատիպերը տեսնել մեր ծառերում, քանի որ ինչպես Բլումֆիլդի երկատման ընթացքը, այնպես էլ Տենիերի ստեմման իրենց կառուցվածքով նման են ծառի:

Սակայն կա նաև էական տարբերություն, Բլումֆիլդի և Տենիերի մեթոդները ծառայում են վերլուծությանը, իսկ մեր ձեռագրերի ծառերը դասակարգողական և ուսուցողական բնույթ ունեն:

ՄՄ 2335 ձեռագրում կա քերականական վեց ծառ (էջերը՝ 4բ-5ա, 6բ-7ա, 8բ-9ա), որոնցից առաջինում (4բ) թվարկված են հայերենի 8 խոսքի մասերը՝ անուն, բայ, ընդունելություն, հոգ, դերանուն, նախադրություն, մակբայ, շաղկապ, այնուհետև նույն ծառում օրինակներով հանդերձ ներկայացված է բայն իր 8 քերականական կարգերով խոնարհմունք, տրամադրությունք, տեսակք, ձևք, թիվք, դեմք, ամանակք և լծորդք: Երկրորդում (5ա, տե՛ս ներդիր, նկ. 17) անուն խոսքի մասն է իր քերականական կարգերով սեռ, տեսակ, ձև, թիվ, հոլով: Հետաքրքիր է հատկապես երրորդ քերականական ծառը (6բ, տե՛ս ներդիր, նկ. 18), որտեղ մեսրոպյան այբուբենի 36 տառերն են՝ Ա-Ք: Տառերը դասակարգված են ըստ ձայնավորների և անձայնների, նրանցից յուրաքանչյուրն էլ իր տարատեսակներով և համապատասխան օրինակներով: Զորրորդ քերականական ծառը (7ա, տե՛ս ներդիր, նկ. 19) ներկայացնում է նախադրություն և մակբայ խոսքի մասերը: Ծառի առաջին հատվածում 50 նախադրությունները և 3 հետադրություններն են, իսկ երկրորդում՝ մակբայն ըստ կազմության՝ պարզ և ջոկադիր (բարդ), ամեն մեկը՝ իր տեսակներով: Հինգերորդ ծառը (8բ, տե՛ս ներդիր, նկ. 20) ներկայացնում է դերանունները իրենց ձևաբանական հատկանիշներով՝ դեմք, սեռ, թիվ, հոլով, ձև, տեսակ (համապատասխան օրինակներով): Վերջին վեցերորդ ծառը (9ա, տե՛ս ներդիր, նկ. 21) պատկերում է քերականությունն իր 6 բաժիններով՝ վերծանություն (ենթադատություն, առոգանություն, տրոհություն), զրուցատրություն, լեզվաց և հնագետ պատմութեան առձեռն բացատրություն, ստուգաբանության գյուտ, համեմատության տեղեկություն, դատումն քերդածաց: Այս նույն էջում ներկայացված է նաև հոգ խոսքի մասն իր քերականական հատկանիշներով:

2335 ձեռագրի ծառերը ինքնատիպ ու արժեքավոր են ոչ միայն քերականական նյութի ուսումնասիրման առումով, այլ նաև մանրանկարչական արվեստի տեսանկյունից, քանի որ քերականական ծառերը ոչ միայն ուսումնական նկատառումներով են դյուրին դարձնում քերականական նյութի ընկալումը, այլ կարծես թե նյութի թեմատիկ մանրանկարներն են: Բուսական նկարազար-

դումները, գունային ներկայանակը ամբողջացնում են ծառերի պատկերը: Այստեղ յուրաքանչյուր խոսքի մասը, նրա քերականական հատկանիշներն ու օրինակները ներկայացված են տերևների և պտուղների տեսքով: Մանրանկարների ստորին լուսանցներում կան ծաղկողի ձեռքով գրված հիշատակարաններ. «Ըզնըկարող խորանիս յիշեա՛»⁵ մակագրությամբ, որտեղ, ցավոք, յուրատիպ արվեստով աչքի ընկնող այս վարպետն իր անունը չի հիշատակել:

Իսկ մյուս՝ 5619 ձեռագրում կա քերականական մեկ ծառ (5բ, տե՛ս ներդիր, նկ. 22), որտեղ նույնպես լեզվաբանական հասկացությունների դասակարգումն է ներկայացված, սակայն այս ծառը ոչ միայն մանրանկարչական արվեստի տեսանկյունից է զիջում նախորդներին, այլ նաև քերականական նյութի հարստության ու բազմազանության: Նշենք, որ այս ձեռագրում բացակայում է նաև ծառի բովանդակությանը համապատասխան նյութը, հավանաբար, ձեռագրի էջերի կորստի հետևանքով, քանի որ հազիվ թե առանց համապատասխան նյութի ծառ լիներ: Բացի այդ, այս ձեռագրում ծառն այնքան էլ ծառի տեսք չունի, ավելի շատ ձևային նկարագրության գծապատկերներ է հիշեցնում: Այսուհանդերձ, պարունակած քերականական եզրերի տեսակետից այս ձեռագիրը ևս արժեքավոր է:

Այսպիսով, թե՛ անմիջական բաղադրիչներով վերլուծության մեթոդի, թե՛ կախումների մեթոդով վերլուծության և, ընդհանրապես, ձևային նկարագրության նմանակները մենք տեսնում են միջնադարյան ձեռագրերում, որից էլ հանգում ենք այն եզրակացության, որ լեզվական փաստերի նկարագրությունների մեջ ծառի գաղափարը վաղուց է եղել:

⁵ ՄՄ, ձեռ. 2335, 6բ, 7ա, 9ա: